

Weingertner, Przemysław

"Polish foreign policy reconsidered. Challenges of independence", edited by Ilya Prizel and Andrew Michta, London 1995 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 30/2, 208-212

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Polish Foreign Policy Reconsidered. Challenges of Independence, edited by Ilya Prizel and Andrew Michta, London 1995, Macmillan Press LTD, ss. 174

Usprawiedliwione wydaje się stwierdzenie, iż okres kształtowania się suwerennej państwowości polskiej, który nastąpił po 1989 r., nie znalazł, jak dotąd, szerokiego odzwierciedlenia w naszej rodzimej historiografii. Ostrożność uczonych w podejmowaniu tej problematyki wynika chyba nie tylko z naturalnej obawy przed niemożnością wykorzystania utajnionych jeszcze w dużej mierze archiwaliów i koniecznością zastąpienia ich analizy spekulacją. Dużą rolę odgrywa również, jak sądzę, niechęć badaczy do wikłania się w bieżące walki partyjne i ryzykowania posądzenia o uprawianie politycznej publicystyki zamiast deklarowanej nauki. Z tym większą uwagą należy odnotować nieczęste próby zobiektywizowanej analizy wydarzeń politycznych i procesów społeczno-ekonomicznych, zachodzących w ostatnich latach w Polsce, podejmowane przy użyciu metod naukowych, właściwych warsztatowi historyka i politologa. Należy do nich z pewnością — obok już głośniejszej, a zarazem kontrowersyjnej monografii Antoniego Dudka (*Pierwsze lata III Rzeczypospolitej*, Kraków 1997) — wydany w Anglii w 1995 r. i mniej znany w Polsce zbiór studiów pt. *Polish Foreign Policy Reconsidered. Challenges of Independence*, którego redaktorami są Andrew Michta i Ilya Prizel. Zbiór ten zawiera teksty poświęcone historii politycznej Polski w latach 1989–1994, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki jej położenia międzynarodowego i polityki zagranicznej.

Obaj redaktorzy, będący zarazem autorami niektórych spośród studiów opublikowanych w recenzowanej pozycji, są uznanymi wykładowcami amerykańskich uczelni, specjalizującymi się w zagadnieniach historii i stanu obecnego stosunków międzynarodowych. Obiektem ich szczególnego zainteresowania jest Europa Środkowowschodnia, a jego pokłosiem książki i liczne artykuły. Andrew Michta opublikował, jak dotąd, m.in. pracę *Red Eagle: The Army in Polish Politics 1944–1988* oraz studium *East Central Europe after the Warsaw Pact: Security Dilemmas in the 1990's*. Z kolei Ilya Prizel opracowuje obecnie książkę poświęconą świadomości narodowej w Polsce, Rosji i na Ukrainie oraz polityce zagranicznej tych państw. Nadto należy zauważyć, iż zbiór *Polish Policy Reconsidered* jest już kolejną pozycją, przy której obaj badacze współpracowali. Poprzedziła ją ich wspólna publikacja *Post-Communist Eastern Europe: Crisis and Reform*.

Recenzowana książka składa się z sześciu artykułów o tematyce historyczno-politologicznej. Zasadnicza część zbioru jest poprzedzona wprowadzającym wstępem. Ponadto pozycja zawiera indeks osób, nazw geograficznych, instytucji i organizacji, wydatnie ułatwiający lekturę. Przypisy, którymi opatrzone są teksty, wskazują, że ich autorzy oparli się na dokumentach publikowanych i o charakterze archiwalnym, prasie polskiej (m.in.: „Rzeczpospolita”, „Tygodnik Solidarność”, „Tygodnik Powszechny”, „Gazeta Wyborcza”, „Polska Zbrojna”), periodykach zagranicznych o zasięgu międzynarodowym (np. „Foreign Affairs”), wreszcie bogatej literaturze historycznej i politologicznej.

We wstępie do książki Andrew Michta przedstawia intencje, które kierowały jej autorami, oraz założenia, przyswiecające publikacji. Zawarte w niej studia miały, przez wyczerpującą analizę międzynarodowej kondycji odzyskującego niepodległość państwa oraz jego polityki zagranicznej, wskazać zagrożenia i szanse, które pojawiły się przed polską dyplomacją w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. Autorzy artykułów usiłowali też odpowiedzieć na generalne pytanie, jakie działania i w ramach jakich zasadniczych koncepcji powinna ona podjąć, aby z faktu położenia Rzeczypospolitej pomiędzy silniejszymi sąsiadami: Niemcami

i Rosją (Związkiem Sowieckim), uznawanego dotąd raczej za niekorzystny, uczynić atut państwa polskiego.

Pierwsze studium, autorstwa Johna S. Micgiela, *In the Shadow of the Second Republic*, charakteryzuje przede wszystkim politykę Polski międzywojennej oraz polskiego rządu na emigracji w latach II wojny światowej, potraktowaną jako punkt odniesienia dla rozważań dotyczących dyplomacji Trzeciej Rzeczypospolitej, zawartych w następnych artykułach. Autor przedstawia koncepcje i działalność Józefa Piłsudskiego oraz Romana Dmowskiego w latach I wojny światowej i kształtowania się granic Polski. Omawia inicjatywy polskiego MSZ, podejmowane dla zapewnienia młodemu państwu bezpieczeństwa — od układów z Francją i Rumunią w 1921 r., poprzez próby budowy regionalnych systemów sojuszniczych w Europie Środkowowschodniej, aż po pakt o nieagresji z ZSSR i deklarację o niestosowaniu przemocy z Niemcami. Przechodząc do charakterystyki polityki zagranicznej polskiego rządu na emigracji, John S. Micgiel przedstawia jego losy na terenie Francji, a następnie Anglii, relacje ze Związkiem Sowieckim, próbę stworzenia konfederacji polsko-czechosłowackiej, wreszcie stosunki z rządami angielskim i amerykańskim. Charakteryzując położenie Polski po II wojnie światowej, autor określa ją jako państwo formalnie niepodległe, jednakże faktycznie pozbawione suwerenności. To interesujące studium, z wszelkimi walorami właściwymi pracy o charakterze przeglądowym, jest siłą rzeczy dość powierzchowne. Dyskusyjna wydaje się również podjęta w nim próba nieco mechanicznego zestawienia polskiej polityki zagranicznej po 1918 i 1989 r., owocująca sugestią o bardziej pokojowym i racjonalnym nastawieniu Trzeciej Rzeczypospolitej wobec kwestii przebiegu jej granicy wschodniej. Jednakże sytuacja międzynarodowa Polski po I wojnie światowej — otoczonej w większości przez państwa jej niezyczliwe bądź otwarcie wrogie i prowadzące przeciwko niej działania wojenne — oraz odzyskującej niepodległość po 1989 r., przy braku poważnych zagrożeń dla integralności terytorialnej, znacznie się różniła, implikując odmienne metody działania.

Kolejne studium, autorstwa Louisy Vinton: *Domestic Politics and Foreign Policy 1989–1993* ukazuje wzajemne relacje między polityką zagraniczną a międzynarodową kondycją Polski a jej wewnętrzną sytuacją polityczną. Autorka precyzuje, iż w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych przed polską dyplomacją stały trzy podstawowe cele: ugruntowanie odzyskanej niepodległości, wprowadzenie państwa w polityczne, militarne i ekonomiczne struktury Europy Zachodniej oraz ustanowienie przyjaznych stosunków z sąsiadami, opartych na zasadzie równości i standardach międzynarodowych. Równocześnie Louisa Vinton wyodrębnia w latach 1989–1993 cztery okresy, różniące się, wobec ewolucji sytuacji międzynarodowej, sposobem realizacji wyżej wymienionych celów: do początków 1990 r., kiedy polska polityka zagraniczna podlegała „samoograniczeniu”, gdyż pozostawanie w Układzie Warszawskim i RWPG wydawało się konieczną ceną za możliwość przeprowadzenia reform wewnętrznych; lata 1990–1991, gdy „polski eksperyment” rozszerzył się na inne państwa-satelity Związku Sowieckiego, a dyplomacja Rzeczypospolitej zaczęła kierować się w stosunku do ZSSR zasadą „dualizmu”, tj. nawiązywania stosunków z emancypującymi się republikami, ale tylko w takim stopniu, który nie antagonizował władz na Kremlu; lata 1992–1993, charakteryzujące się ograniczeniem możliwości oddziaływania Rosji na sytuację w Europie Środkowowschodniej, a zarazem podjęciem przez Polskę śmielszych prób integracji z Europą Zachodnią; wreszcie okres od końca 1993 r., kiedy Moskwa zaostrzyła swój negatywny stosunek wobec rozszerzania NATO, co w rezultacie zaowocowało utworzeniem systemu Partnerstwa dla Pokoju. Analizując jednocześnie wpływ polityki zagranicznej na wewnętrzną sytuację polityczną w Polsce, autorka odnotowuje wykształcenie się obozów tzw. przyspieszaczy i realistów oraz europej-

czyków i narodowców, których reprezentanci, podzielając pogląd o konieczności integracji z Europą Zachodnią, różnili się co do przewidywanej szybkości i zakresu tego procesu.

Interesujące są w tekście spostrzeżenia dotyczące faktu, iż początkowo prekursorski, „okrągłostołowy” kompromis szybko stał się przyczyną opóźnienia reform politycznych w Polsce, odbierając jej pozycję lidera wśród państw postkomunistycznych, dokonujących przemian ustrojowych. Jednakże autorka poprzestała tu jedynie na prostej konstatacji, nie próbując odpowiedzieć na pytanie o przyczynę długowieczności „okrągłostołowych paktów” i rezygnując choćby z krytycznej analizy poczynań gabinetu Tadeusza Mazowieckiego w tej mierze.

Autorem kolejnego artykułu: *Safeguarding the Third Republic: Security Policy and Military Reform* jest Andrew Michta. W tekście tym zarysował on podstawowe zasady doktryny wojennej Trzeciej Rzeczypospolitej. Podkreślił, iż odmiennie niż to było w okresie PRL, kiedy wojsko było często postrzegane jako gwarant narzuconego porządku politycznego, podstawowym zadaniem armii po 1989 r. stała się obrona integralności terytorialnej państwa i odzyskanie suwerenności. Andrew Michta przedstawił również ogólną strukturę i organizację polskiego wojska oraz system dowodzenia i kontroli cywilnej nad siłami zbrojnymi. Poruszył także zagadnienie stanu ich gotowości bojowej i wyposażenia, poziomu obronności kraju oraz kondycji przemysłu zbrojeniowego. Analizując uczestnictwo Polski w programie Partnerstwa dla Pokoju podkreślił, że było ono wynikiem przekonania społeczeństwa i elit politycznych, iż jest to jedynie etap na drodze do osiągnięcia pełnego członkostwa w Pakcie Północnoatlantyckim. Autor dostrzegał przeszkody w szybkiej realizacji tego zadania przede wszystkim w słabości polskiej armii, wyrażającej się m.in. w przestarzałym uzbrojeniu, nasilających się w Rosji tendencjach neoimperialnych oraz przedkładaniu przez NATO dobrych stosunków z Moskwą ponad szybkie rozszerzenie własnej struktury militarnej i politycznej na obszar Europy Środkowowschodniej.

Studium: *Warsaw's Ostpolitik: A New Encounter with Positivism*, którego autorem jest Ilya Prizel, analizuje stosunki Rzeczypospolitej z jej wschodnimi sąsiadami w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. Tekst podkreśla fenomen zgody narodowej wokół zasadniczych kierunków polskiej polityki zagranicznej, kontrastujący z niestabilnością rządów po 1989 r., rozproszkowanym i skłóconym parlamentem I kadencji, ostrymi sporami dotyczącymi kwestii ideologicznych, ustrojowych i społeczno-gospodarczych, m.in.: pozycji Kościoła katolickiego w państwie, właściwego dla Polski modelu demokracji i kapitalizmu, czy kształtu ustawodawstwa socjalnego. Autor wskazuje jednak, iż koncepcje polityki zagranicznej państwa polskiego niezależnego od Rosji były wypracowywane na długo przed odzyskaniem przez nie suwerenności zarówno w środkowiskach emigracyjnych, jak i opozycyjnych w kraju, co sprzyjało ich szybkiej i względnie bezkonfliktowej realizacji w warunkach niepodległości. Następnie Ilya Prizel przechodzi do analizy stosunków Trzeciej Rzeczypospolitej z jej wschodnimi sąsiadami, podkreślając, iż głównym zadaniem, a zarazem wyzwaniem dla dyplomacji na tym kierunku było przezwyciężenie historycznych sporów w imię budowy stabilnej wschodniej Europy. Konstatuje, iż Polska mogłaby przyspieszyć swą integrację z NATO i Unią Europejską jedynie jako państwo utrzymujące przyjazne stosunki z Rosją, sprzyjające jej włączeniu w europejskie systemy gospodarcze i polityczne.

Kolejny tekst: *Looking West*, autorstwa Arthura Rachwalda, jest właściwie uzupełnieniem studium Prizela. Charakteryzuje on bowiem przede wszystkim działania dyplomacji polskiej na kierunku zachodnim oraz politykę państw zachodnich wobec Polski po 1989 r. Jego Autor przedstawia poczynania rządów Trzeciej Rzeczypospolitej, zmierzające do szybkiego włączenia państwa w europejskie struktury militarne, polityczne i gospodarcze. Analizując zagrożenie

nia dla polskich starań o „wejście do Europy”, Arthur Rachwald dostrzega je m.in. w sceptycznej postawie Francji (zrażonej do Polski jej „proamerykańskością” i bliskimi stosunkami ze zjednoczonymi Niemcami); niechęci do rozszerzania NATO, a przede wszystkim Unii Europejskiej ze strony ich uboższych członków, obawiających się zmniejszenia pomocy przyznawanej im w ramach wspomnianych struktur na rzecz nowych państw członkowskich; wreszcie w zbyt uległej, jego zdaniem, polityce Stanów Zjednoczonych wobec Rosji. Jednak błędy zauważa również po stronie krajów kandydujących, podkreślając np. brak właściwej współpracy i koordynacji w staraniach o wstąpienie do Paktu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej, podejmowanych przez państwa tzw. Grupy Wyszehradzkiej. Autor podkreśla, iż jedynie rozszerzenie NATO i Unii umożliwiłoby tym strukturom zachowanie ich dotychczasowego prestiżu i znaczenia.

Podsumowaniem refleksji historyczno-politologicznych, zawartych w książce, jest studium autorstwa Ilyi Prizela: *Conclusion. Idealism or Realism. Historical Dilemma or a False Dichotomy?* Autor charakteryzuje w nim politykę zagraniczną Trzeciej Rzeczypospolitej jako efektywną i racjonalną, opartą na właściwym rozpoznaniu ambitnych celów strategicznych i ograniczonych możliwości oddziaływania Polski na sytuację ogólnoeuropejską. Ilya Prizel podkreśla równocześnie, iż w latach dziewięćdziesiątych położenie międzynarodowe państwa polskiego stało się bardzo korzystne. W odróżnieniu od Drugiej Rzeczypospolitej, znajdującej się pomiędzy Niemcami i Rosją Sowiecką (Związkiem Sowieckim), które zagrażały integralności terytorialnej, a zarazem niepodległości państwa polskiego, Polska po 1989 r. znalazła się na pograniczu zjednoczonej Europy Zachodniej — w której Niemcy są jednym z podstawowych czynników stabilizacji, a równocześnie konsekwentnym orędownikiem przyjęcia nowych członków w tym również Trzeciej Rzeczypospolitej — i Rosji, która pryncypialnie sprzeciwia się rozszerzaniu NATO, wydaje się jednak zbyt słaba na podjęcie działań agresywnych, nie pragnie przy tym destabilizacji porządku europejskiego, a wręcz przeciwnie: dąży do uzyskania w jego ramach satysfakcjonującej pozycji. Autor podkreśla, iż Polska może stać się „frontowym” obszarem Europy zjednoczonej „przeciwko” Rosji, przejawiającej skłonności neoimperialne i antydemokratyczne, lub pomostem pomiędzy Zachodem a demokratyczną i wolnorynkową Rosją, aspirującą do włączenia się w gospodarcze i polityczne struktury ogólnoeuropejskie. Ilya Prizel uważa, że polska dyplomacja, elity polityczne i społeczeństwo powinny przewartościować dotychczasową ocenę Rosji jako zagrożenia dla niepodległości Polski i dążyć do „europeizacji” wschodniego sąsiada, traktując wejście Trzeciej Rzeczypospolitej w struktury militarne, polityczne i gospodarcze zachodniej Europy jedynie jako etap prowadzący do ich dalszego rozszerzenia na wschód. Według Autora, jedynie Europa ściśle współpracująca z Rosją może wyeliminować niebezpieczeństwa wynikające dla Polski z jej położenia geograficznego — tym razem pomiędzy Paktem Północnoatlantyckim i Unią Europejską a państwem rosyjskim, zastępując je korzyściami natury ekonomicznej i politycznej.

Wartość książki *Polish Foreign Policy Reconsidered* dla polskiego historyka i politologa zawiera się w trzech płaszczyznach. Po pierwsze, stanowi ona zbiór interesujących, skłaniających do refleksji, a niekiedy dyskusji, analiz położenia międzynarodowego Trzeciej Rzeczypospolitej. Z drugiej strony autorami artykułów opublikowanych w zbiorze są naukowcy z kręgu anglosaskiego, bądź pochodzenia polskiego, ale przebywający stale na Zachodzie, co sprzyjało ujmowaniu omawianych zagadnień z dystansem, a niekiedy spojrzeniu na sprawy polskie „oczami Zachodu”. Wreszcie sądy i oceny przedstawione w książce — zarówno te do dziś aktualne, jak i zdezaktualizowane przez szybki bieg historii — stanowią interesujące świadectwo poglądów na politykę zagraniczną Polski, żywionych przez specjalistów w zakresie

stosunków międzynarodowych, a zarazem reprezentantów opiniotwórczych kręgów na Zachodzie w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych.

Przemysław Waingertner

Łódź

Maria Tomczak, *Duch i władza. Intelktualiści podzielonych Niemiec wobec państwa i narodu*, Poznań 1996, Instytut Zachodni, ss. 251

Autorka podjęła temat równie ważny społecznie, co i trudny. Aby odpowiedzieć na postawione sobie pytania — „Czy w postawach intelektualistów lewicowych z NRD i RFN wobec państwa i narodu istniały jakieś elementy wspólne? Czy uprawniają one do łącznego traktowania niemieckich elit intelektualnych? Co było przyczyną niechęci intelektualistów lewicowych do zjednoczenia Niemiec?” — należało użyć narzędzi właściwych badaniom interdyscyplinarnym i, tym samym, wejść na teren nieomal zupełnie nie uprawiany i na ogół nieznany również historykom współczesności.

Materię rozprawy — na domiar „złego” — stanowi świadomość, i to świadomość zbiorowa (głównie pisarzy), poddająca się — jak wiadomo — tylko tak zwanym analizom jakościowym. A te przynoszą wyniki bardzo niepewne. Jest płynna granica między trafnością i błędem, stwierdzeniem naukowym i mitem, prawdą i fałszem.

Sam przedmiot pracy zatem, niezależnie od jej naukowego poziomu, przesądził o dyskusyjnym charakterze uzyskiwanych rezultatów. Próba oceny tego rodzaju rozpraw z pozycji „prawdy historycznej” — co wielu historykom ciągle się przydarza — prowadziłyby donikąd. W analogicznych wypadkach dzieło — jak i ostatnie doświadczenie własne mi podpowiada — w najlepszym razie zdane jest na osądzanie według reguł tzw. prawdy socjologicznej (prawdą jest to, co za taką zostanie uznane przez większość ekspertów) lub tzw. prawdy artystycznej (prawdy czytelników). W tak szczególnej sytuacji również recenzent rozprawy Marii Tomczak nie poważy się na to, by jednoznacznie wartościować i orzekać. Niemniej jednak korzystając z okazji do dyskusji, a okazję daje książka wyborną, chciałbym poddać pod rozwagę niektóre spostrzeżenia i sugestie.

Zacznijmy od uwagi dotyczącej tytułu. Zapewne warto by go dopełnić choćby w taki oto sposób: „Intelktualiści (...) wobec państwa i narodu” (w świetle opublikowanych materiałów własnych). Rzecz nie tylko w tym, że poszerzony tytuł książki byłby bardziej adekwatny do jej treści, a zarzucanie podstawie dokumentacyjnej niekompletności (m.in. braku archiwaliów) nie miałyby racji bytu. Uzupełniony tytuł — co ważniejsze — mógłby sprzyjać bardziej precyzyjnemu określeniu merytorycznych ram studium. W zasadzie próbuje się odtwarzać te działania polityczne, które są realizowane publicznie poprzez wykonywany zawód intelektualisty (zawód pisarza, rzadziej artysty, sporadycznie uczonego). Pisząc pracę, Autorka abstrahowała szczęśliwie od zapowiedzi wyartykułowanych we wstępie dość niejasno i na wyrost¹. Niemniej jednak można odnieść wrażenie, że tu i ówdzie brakowało pewności, czy celem i zadaniem opracowania ma być odtwarzanie podstaw rzeczywistych („prawdziwych”), czy tych przedstawionych przez samych intelektualistów, a więc auto- i metapostaw. Książka

¹ Zapowiada się opisanie „postaw społecznych i politycznych” intelektualistów, ich „działań politycznych” (wszelkiego rodzaju?), wybranych „zachowań i wypowiedzi [najbardziej] kształtujących klimat polityczny”, ich „aktywności politycznej i poglądów” (s. 8–10).